

РОЗДІЛ IV

МОДЕЛЮВАННЯ МІЖЕТНІЧНИХ ВІДНОСИН. РИЗИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ

Сучасна етнополітична ситуація в Україні, комунікативні етнополітичні практики потребують неупередженого наукового аналізу, адекватного забезпечення політичними засобами та механізмами. Традиційні етнополітичні моделі національної політики в сучасній Україні здебільшого втратили свою значущість внаслідок інтенсивних процесів внутрішньої та зовнішньої міграції, зростання поліетнічності великих мегаполісів, політизації етнічності тощо. Дедалі виразніше спостерігається активізація етнічної складової, а також ускладнюються взаємовідносини між етнонаціональними групами. При цьому вирізняються два вектори міжетнічних відносин: уніфікація міжкультурних відмінностей, їх інтеграція та намагання підкреслити свою національно-культурну самобутність. Саме тому Україна потребує нової, виваженої етнонаціональної політики, стратегічного бачення розвитку як титульної нації, так і всіх етнонаціональних складових українського соціуму.

Саме тому першочерговою потребою є прийняття «Концепції державної етнонаціональної політики» як системи тактичних і стратегічних заходів задля творення України як політично стабільної, демократичної, правової держави. Державна етнонаціональна політика, на думку А. Колодій, має включати в себе декілька факторів. По-перше, вона має бути націлена на забезпечення повноцінного функціонування титульної нації, розвитку її мови, культури, виконання нею ролі державотворчого народу, остаточне подолання проявів міноритарності та пов'язаних з цим психологічних комплексів. Другою складовою є захист прав і сприяння розвитку культур національних меншин, а також створення умов для адаптації нових мігрантів. І нарешті – творення політичної (громадянської) нації через сприяння інтеграційним процесам, їх моделювання і втілення в життя через механізми етнонаціональної політики [1].

У той же час, Концепція державної етнонаціональної політики може дати тільки стратегічні орієнтири розвитку міжнаціональних відносин в Україні. Необхідна розробка та обґрунтування інтегральних моделей розвитку міжнаціональним відносин і національної

політики задля виявлення тенденцій етнонаціонального розвитку, аналізу взаємовідносин між його суб'єктами та інститутами державної влади. Саме ця теза підкреслюється в останньому числі журналу «Pro et Contra». «Сенс української революції полягав... в очевидному бажанні українського суспільства встановити нові взаємовідносини між собою і владою. Громадянське суспільство в Україні на наших очах здійснило колосальний стрибок – намагалося перейти від стану підданих повновладної держави до стану повноправних громадян з підзвітною ним владою» [2, с.6].

Мабуть, уперше з часу проголошення незалежності Україна зіткнулася з комплексом проблем, які потребують нетипових, істотно нових підходів для їх розв'язання. Адже йдеться не тільки про втрату значної частини суверенної території, а й про фактичні бойові дії на Сході України. Все це накладається і на суттєві зміни суспільної поведінки значної частини громадян, особливо на Півдні та Сході. Тут можлива низка сценаріїв: 1. Збереження статус кво, замороження конфлікту на Сході; 2. Федералізація України (з вірогідністю конфедералізації) з максимальною автономією російськомовних регіонів; 3. Розкол України як суверенної держави, можливість окупації частини її території [3].

Отже, етнонаціональна політика держави має бути спрямована на те, щоб привести у дію усі її чинники: політичні, культурні, наукові, інформаційні – задля створення оптимальних умов для нормальної життєдіяльності країни. І тут можливо запропонувати модель розподіленого керування етнополітичними відносинами, де акцент робиться не на адміністративні важелі, а на співробітництво в рамках єдиної структурно-функціональної залежності. Зберігаючи координуючі та контрольні функції, єдиний політико-правовий простір, держава має передати на регіональний та локальний рівні розв'язання основних проблем етнонаціональних спільнот. Це важливо й тому, що етнічні суперечності та етнічні конфлікти найчастіше виникають із місцевих проблем, а їх ескалація зумовлена нездатністю або небажанням місцевих та регіональних владних структур розв'язувати ці проблеми здебільшого через обмеження прав і ресурсів. При цьому стратегія управління міжнаціональними процесами повинна будуватися не на придушенні відмінностей (національних, регіональних), а на пошуку взаємовигідних форм співробітництва. Це є завданням, головним чином, для політичного

класу, оскільки саме цей клас спроможний викликати міжнаціональну ворожнечу, готовий мобілізувати нестабільну частину громадян для досягнення своїх політичних цілей. Можна погодитися з думкою Д. Ареля, який вважає, що «головний етнічний розкол в Україні протиставляє не національності, а радше цілісну, чи гомогенну, національну ідентичність, з одного боку (українську), та подвійну, чи біетнічну ідентичність, з іншого (українсько-російську) [4, с.10–13]. До цього переліку ще необхідно додати існування в Україні космополітичних та «радянських» ідентичностей.

В умовах сучасної системної кризи соціокультурно-політичні розмежування криють у собі небезпечну конфліктогенну складову. Саме тому проблеми впливу на функціонування політичної системи України локальних, регіональних, культурних, етнічних, мовних, конфесійних розбіжностей є надзвичайно важливими.

В Україні об'єктивно існують масиви стійкого накладання регіону на політичні симпатії, що, в свою чергу, містять у собі потенційні передумови для протистояння. (В. Степаненко). Все це підсилюється наявністю принаймні двох політично активних центрів, які і відображають поляризованість українського суспільства.

Звичайно, прихильність окремих груп до певних ідеологій, що репрезентують певні політичні сили, є нормою будь-якого демократичного суспільства. Однак, коли це поєднується з фактором регіону, виникає небезпека сегментації суспільства – і, більше того, протистояння регіональних еліт, що веде до конфлікту.

Коли ми говоримо про групову мобілізацію, слід визначити основні етапи та форми мобілізації. Першим етапом можна було б визначити етап «розставлення прикордонних стовпів». На цьому етапі знаходяться і виокремлюються певні маркери, які, з одного боку, виділяють групу з-поміж інших, роблять міжгрупові кордони непрозорими, а з другого, посилюють внутрішню групову солідарність, об'єднують групу навколо загальних ознак. «Свій» простір (як територія, так і дискурс) звужується в умовах розсіяного проживання до розмірів сімейно-побутової сфери і, навпаки, розширюється за умов компактного проживання. Другим етапом є «маргіналізація» групи за принципом «як багато ми втратили». На цьому етапі відбувається тотальне формування комплексу групової неповноцінності стосовно попередніх етапів історичного і культурного розвитку групи за принципами: «мій народ втрачає мову»,

«мій народ втрачає свою культуру» тощо. Наступний етап – артикуляція мети та обраних засобів для зміни існуючого становища. Цей етап супроводжується розширенням визнаних кордонів і експансією на «чужі символічні території». Останнім часом в Україні відбуваються досить різкі зміни в так званому феномені сусідства. Порушується принцип невтручання. Причому під втручанням чи невтручанням розуміється не тільки і не стільки фізичне вторгнення в інший простір, скільки вторгнення в інше символічне поле. Відбувається порушення символічної рівноваги, коли сусідство замінюється прикордонним становищем, за яким той, хто живе поруч, сприймається не як продовження спільноти, що склалася, а як «чужий», якому «ми» повинні протистояти. І, нарешті, етап безпосередньої мобілізації для спільних дій. Якщо попередні етапи вели до посилення групової солідарності, емансипації групи, розширення символічного простору, то на цьому етапі відбуваються безпосередні дії

Надзвичайно важливо оцінити, наскільки вагомі для громадян України ті чи інші конфлікти і як вони поведуть себе у разі ескалації конфлікту. По перше – необхідно виявити соціально значущі проблеми. По друге – оцінити ступінь психологічної готовності населення до участі в акціях протесту. По третє – визначити найбільш типові стратегії поведінки громадян у різних соціально-економічних конфліктах. Три блоки питань доповнюють один одного і дають об'єктивну інформацію, що неможливо отримати виключно соціологічними методами дослідження.

Події на Сході України, що зумовили глибоку соціальну та етнічну диференціацією, активізацію діяльності кримінальних, терористичних та екстремістських угруповань, демонструють неефективність застосовуваних технологій конфліктного менеджменту і вимагають: 1. Фундаментального опрацювання, систематизації та адаптації накопичених вітчизняною та зарубіжною наукою знань до сучасних реалій; 2. Аналізу, моделювання, прогнозування та врегулювання конфліктності в рамках конкретного регіону; 3. Перегляду сучасної регіональної політики, розробки та впровадження якісно нових технологій менеджменту.

Зростання напруженості і визрівання умов для конфлікту відбуваються в процесі загострення існуючих протиріч та ідентифікації реальних або потенційних винуватців дефіциту ресурсів,

влади, авторитету, наслідком яких є: а) деградація усталених зв'язків і відносин; б) зростання соціальної диференціації, ідентифікації за етнічною, національною та іншими ознаками, поляризація суспільства; в) формування образу «ворога»; г) перетворення об'єктивно існуючих проблем в їх суб'єктивне відображення у формі конфліктної ситуації.

Зростання напруженості в Україні було викликане складним комплексом структурних і процедурних факторів. Умовно їх можна розділити на три блоки:

1. Загальні фактори: а) вплив міжнародних процесів і тенденцій (розпад біполярності, трансформація системи міжнародних відносин, якісно новий напрям процесів глобалізації, регіоналізації, зростання значення культурного та цивілізаційного чинників у динаміці світових політичних процесів); б) активізація геополітичної домінанти (місце України в системі геополітичних інтересів світових держав; в) загальноукраїнський та регіональний соціально-економічний фон конфліктності; г) історико-соціальний фон конфліктності (найбільш загальним історико-соціальним чинником конфліктності в регіонах є загострення об'єктивно сформованих суперечностей у міжетнічних відносинах, що існували протягом тривалого історичного періоду в латентному стані, на рівні колективної історичної пам'яті у вигляді образів і стереотипів минулих конфліктів); д) конституційно-правовий фон конфліктності (проблема правової неврегульованості статусу соціальних суб'єктів; е) етнополітичний фон конфліктності (активізація діяльності національних рухів, партій, конгресів; криміналізація суспільно-політичного та соціально-економічного секторів; поширення тероризму і сепаратизму тощо); ж) ціннісний та етнопсихологічний фон (для регіонів в умовах кризи важливими є аналіз протиріч ціннісних систем конфліктуючих сторін. Маніпуляція базовими цінностями дозволяє залучати широкі верстви населення в конфліктне протистояння. Важливою мотиваційною основою зростання напруженості у східних регіонах України є відчуття залежності і ущемлення).

2. Політика, рішення, позиції ключових акторів: а) офіційної законодавчої і виконавчої влади; б) особи, які представляють структури влади в регіоні; в) лідерів національних, етнічних рухів, організацій, конгресів тощо; г) сепаратистських рухів, тінювих структур.

3. Каталізатори регіональної конфліктності: а) залученість у простір конфліктної взаємодії великої кількості прямих і непрямих учасників, постійне розширення кількості зацікавлених акторів, ескалація конфліктності, а також глибока системна криза українського соціуму); б) збройні зіткнення і високий рівень напруженості на Сході України; в) диференціація проблемного поля конфліктів (які розпочалися з територіальних розбіжностей, але перекинулися на інші сфери взаємин, у тому числі етнічну, культурну, мовну тощо); г) високий ступінь несумісності етнічних груп, що проживають у певних регіонах України; д) низький ступінь інституалізації конфліктів.

У зв'язку з цим особливу увагу слід приділяти вдосконаленню інформаційного забезпечення конфліктного менеджменту та регіональної політики – моделювання та моніторингу. Зокрема, необхідний розвиток математичного моделювання та програмування динаміки конфліктів та регіональної політики, а також формально-логічних методів (контент-аналізу, імітаційних моделей тощо), що підвищують точність аналізу. Модель ефективної регіональної політики повинна включати технології, що сприяють зниженню рівня загальної напруженості або конфліктності в регіоні; розвитку позитивного потенціалу конфліктів; інституалізації конфліктних відносин; запобігання ескалації конфліктності.

Для запобігання етнічним і релігійним конфліктам світовим співтовариством розроблена система специфічних заходів як основа створення програм національної безпеки: Вона включає в себе цілий комплекс заходів, які національні держави можуть використати (а можуть і ігнорувати) для мінімізації конфліктогенного потенціалу міжетнічної взаємодії. Це, в першу чергу, дотримання державами принципу єдиного і повного громадянства для всіх жителів, реальне залучення меншин у прийняття політичних рішень, надання їх представникам місць у парламенті, уряді та інших державних органах, проведення соціально-економічної політики в інтересах меншин, система освіти повинна розкривати небезпеки етнічних стереотипів, працівники ЗМІ, науковці, державні діячі мають усвідомлювати свою відповідальність за точність і виваженість публікацій і висловлювань на етичну і релігійну тему, представники етнічної громадськості повинні в пропорційному співвідношенні брати участь у розподілі соціально-матеріальних

благ, зменшити популістський настрій своєї участі у розв'язання проблем етнічного характеру, посилити роль засобів масової інформації в інформаційному забезпеченні населення та залучення громадськості до вирішення соціально-політичних питань.

Які ж у цій ситуації механізми можуть бути використані на обласному, міському, районних рівнях? По-перше, необхідно забезпечити раціоналізацію конфлікту. Якщо соціологічними дослідженнями та іншими механізмами оцінки ситуації виявиться, що етносоціальна напруженість зростає, слід якомога раніше визнати цей факт, спробувати раціонально проаналізувати ситуацію, визначити, хто є потенційним учасником конфлікту і в чому причини зростання напруженості. Якщо політичні актори, в даному випадку органи влади, не мають важелів впливу на ці причини (а це буває дуже часто), найбільш ймовірно, що конфлікту повністю запобігти не вдасться. У такому разі необхідно, щоб всі потенційні учасники конфлікту раціонально (а не емоційно) поставилися до ситуації, що склалася. По-друге, вербалізація конфлікту. Необхідно донести до потенційних учасників конфлікту, ймовірних лідерів сторін конфлікту, перспективу переходу конфлікту у відкриту фазу. У цьому разі в запобіганні етнічним суперечностей і конфліктам велику роль може відіграти спільна робота владних структур з етнічними громадськими організаціями – інструментом управління соціальними процесами, який поки ще не просто недооцінюваний більшістю представників владних структур, а й нерідко відкидається ними. По-третє, визнання конфлікту. Невизнання конфлікту або відмова від визнання його етнічного характеру (навіть якщо він існує поряд з багатьма іншими і на даному етапі не є головним) – одна з основних помилок управлінської діяльності. Особливо небезпечними є спроби владних структур редукувати конфлікт, який має етнічний зміст, до рівня неетнічного (наприклад, хуліганські дії, підступи екстремістів, побутові зіткнення тощо). Ще небезпечніше, коли соціальний конфлікт з ознаками етнічного трактується як суто соціальний. У цьому разі можна прогнозувати швидку радикалізацію вимог з боку етнічної групи, зростання її групової солідарності та посилення впливу радикально налаштованих лідерів. По-четверте, ранній початок міжгрупової комунікації. Потенційні або

реальні учасники конфлікту повинні мати можливість відкрито висловити свої страхи, побоювання, бажання і вимоги. Вони мусять бути почуті, жодна з вимог не повинна бути відкинута як неприйнятна, нелегітимна. В цих вимогах може міститися чимало обґрунтованого, адже ці вимоги породжені реальними життєвими обставинами, хоча запропоновані сторонами рішення часто бувають «нетехнологічними», тобто їх важко втілювати в управлінську практику. Необхідно відокремити обґрунтовані вимоги від нетехнологічних рішень і зосередити увагу на виробленні більш технологічних рішень. Слід врахувати, що на більш пізніх етапах конфлікту сторона, що відкидає такі вимоги, нерідко готова прийняти їх, однак протилежна сторона вже наполягає на істотно більш радикальних вимогах. По-п'яте, визначення суб'єктів переговорного процесу. В етнічних конфліктах, особливо локального або масштабного регіонального характеру, рідко вдається обійтися без тих чи інших форм переговорів. За своєю суттю вони рідко нагадують добре організовані переговори, які здійснюються з учасникам великих конфліктів за посередництва міжнародних організацій.

Але в будь-якому разі важливо визначити реальних лідерів конфліктуючих груп і саме з ними вести або організувати переговорний процес. Переговорний процес з особами, що не представляють у громадській думці лідерів етнічних громад, не може бути ефективний, його результати, навіть якщо вони будуть конструктивними, не обов'язково будуть прийняті та підтримані етнічними громадами. По-шосте, експертиза конфлікту. Ухваленню будь-яких управлінських рішень повинна передувати експертиза конфлікту – визначення його бази (проблеми, об'єкта, предмета учасників, їх ресурсів і вимог), фази конфлікту, прогнозування його динаміки, визначення шляхів деескалації та перспектив результату. Учасники експертизи можуть мати різні точки зору на всі компоненти конфлікту, завдання експертизи – знайти точки дотику для вироблення рішень щодо виходу з конфлікту. По-сьоме, конструктивний пошук виходу з конфлікту. Будь-який з можливих варіантів матиме не лише позитивні, а й негативні наслідки, та на цьому етапі роботи з конфліктом необхідно проаналізувати всі можливі рішення та їх наслідки. Жодне рішення, навіть наскільки неприйнятним воно не здавалося б спочатку, немає бути відкинута

без експертизи. Згодом нерідко виявляється, як свідчить світовий досвід, що такі рішення «спрацьовують».

Ще один шлях роботи з конфліктом – його трансформація. Цей шлях найбільш ефективний тоді, коли в конкретних умовах немає можливості врегулювати конфлікт. Якщо неможливо розв'язати проблему, необхідно її змінити. Найбільш вірогідним такий розвиток подій є в умовах кардинальної зміни середовища протікання конфлікту, і в цьому разі трансформація конфлікту може відбутися без цілеспрямованого керуючого впливу. Однак такі зміни не обов'язково матимуть своїм наслідком конструктивну спрямованість еволюції конфлікту, крім того, потреба в трансформації конфлікту найбільш велика саме в умовах затяжних конфліктів. Тому в більшості випадків трансформація конфлікту передбачає активне управління, вплив учасників конфлікту, включаючи дії посередників.

Найбільш поширеним варіантом трансформації етнічного конфлікту є його «каналізація», тобто переклад енергії конфліктної взаємодії в інше русло. У конструктивному сенсі трансформація етнічного конфлікту передбачає розкладання проблеми, що не може бути розв'язана у відносинах між етнічними групами, в більш дрібні, на такі, що мають шанс на розв'язання. Такий підхід можна назвати технологічною редукцією етнічного конфлікту, яка передбачає роздільну роботу над кількома реальними питаннями, що входять у базове ядро конфлікту. Причому важливо, щоб ці проблеми розв'язувалися в конкретних умовах і щодо них могли б бути досягнуті конкретні результати. Одним з найважливіших передумов цієї роботи є налагодження комунікації між конфліктуєчими етнічними групами, подолання відчуження і ворожнечі, формування почуття реальності розв'язання проблем у відносинах між сторонами. Такий розвиток подій є бажаним і можливим, але не гарантованим. Трансформація конфлікту «зсередини», тобто самими учасниками конфлікту з можливою участю посередників, передбачає, що учасники готові до такої роботи з конфліктом і розуміють безперспективність подальшого відкритого протистояння. Передумовою такої зміни настроїв конфліктуєчих сторін зазвичай виступає усвідомлення неможливості односторонньої перемоги в конфлікті, на яку сторони були зорієнтовані раніше.

У конфлікті, заснованому на етнічному сепаратизмі, найбільш вірогідний результат з «нульовою сумою». У таких конфліктах, заснованих на сепаратизмі, найчастіше одна зі сторін буде в програші, і трансформація такого конфлікту пов'язана з пристосуванням сторони, що програла, до нових (або найчастіше колишніх) реалій. Конструктивним боком такого процесу може бути усвідомлення державою, що зазнала проблеми сепаратизму в гострій формі, своєї частки провини за розвиток сепаратизму у власній країні, неадекватності проведеної національної політики та назрілої потреби її істотної зміни. На жаль, як показує досвід 1990-х років з масовими спалахами сепаратизму в різних частинах світу, реакція з боку державних структур – силове придушення проявів сепаратизму, що не супроводжується суттєвими змінами в національній політиці.

Досить часто сторони конфлікту, особливо якщо однією із сторін є державні структури, вдаються до тактики заморожування конфлікту. Причин для такої позиції досить багато і всі вони цілком зрозумілі – ніхто не хоче брати на себе відповідальність за його результат. Тим більше, владні органи періодично проходять через процедуру виборів, і опинитися до чергового виборного марафону в стані відкритого протистояння з будь-якою етнічною громадою – звичайно ж, не виграшний варіант. Однак іноді заморожування конфлікту має позитивні наслідки: конфлікт може згаснути. Це найбільш ймовірно в тому разі, коли конфлікт має уявний характер. При такому конфлікті учасники позначають інші об'єкти і предмети конфлікту, а не ті, що об'єктивно породили конфлікт (тут важливу роль може відіграти позиція експерта, який має можливість показати об'єктивну базу конфлікту, тим самим «раціоналізувати» та сприяти його врегулюванню). Що стосується уявного конфлікту, то таким є конфлікт, який не має під собою об'єктивної бази. У такому разі головним стає процес конфлікту, а не інтереси або цінності, за які борються сторони конфлікту. Якщо не «роздмухувати» такі конфлікти, вони справді можуть еволюціонувати по шляху згасання. Але якщо конфлікт має ціннісний характер, то результат «заморожування» конфлікту буде деструктивним. Найчастіше у такий конфлікт переходить у тупиковий стан, коли учасників же не стільки цікавить розв'язання самої проблеми, з якої і почався конфлікт, скільки сам конфлікт стає «справою принципу» – і з цією ситуацією впоратися вже

практично неможливо доти, поки сторони не змінять своїх принципів (а чи змінять вони їх у конструктивний бік – велике питання).

Створення та запровадження національних програм вимагають складних методичних процедур державного рівня. Тому необхідно визначити механізми управління складними і динамічними процесами як центральному уряду, так і місцевій владі, розробити ряд моделей на основі культурних і соціальних змінних, що характеризують національні групи регіону, і методом факторного аналізу встановити, яким чином етнонаціональні групи можуть бути об'єднані в більш широкі спільності.

Алгоритм моделювання етнополітичних відносин передбачає аналіз базового рівня, який представлений мотивами, причинами, зв'язками сторін. Це дає змогу управлінській системі виявляти і коригувати ситуацію на будь-якому етапі її розвитку. Кількість факторів у ситуації може вимірюватися десятками, а оскільки виявити та проаналізувати логіку розвитку подій на такому багатофакторному полі вкрай важко, основна роль повинна відводитися роботі експертних груп та державних структур, а регіональні програми не можуть суперечити програмам державного рівня, спрямованим на міжетнічну згоду. Таким чином, алгоритм моделювання ситуації передбачає таку послідовність:

А. Формулювання проблеми: 1. Дати оцінку стану громадської думки. 2. Сформулювати основні проблеми, вимоги і стереотипи. 3. Проаналізувати заяви сторін про проблему. 4. Визначити законодавчу базу регулювання проблеми.

Б. Концептуалізація проблеми. 1. Визначення сторін – учасниць ситуації. 2. Інтереси. 3. Зв'язки. 4. Ресурси.

В. Моделювання: 1. Фактори впливу на інтереси. 2. Фактори суміщення;

Г. Пошук альтернатив: 1. Оцінка альтернатив. 2. Аналіз реалізації варіантів рішень.

Спираючись на відповідну модель та її прогностичний потенціал, є можливість приймати більш ефективні управлінські рішення, перевіряючи їх соціально-політичні наслідки; інтегрувати в єдину систему велику кількість даних, що дозволяє враховувати багатофакторний характер етнополітичних явищ і тенденцій.

Розробка такої моделі є тривалим процесом, який включає створення першого її варіанта на основі аналізу літератури, експертних оцінок, тобто усіх знань, накопичених на поточний час; виявлення пріоритетів і корисності того чи іншого виду інформації для верифікації моделі; проведення емпіричного дослідження; створення наступної її версії. Цей процес триває до того часу, поки не буде побудовано адекватну модель, придатну для прогнозування щодо об'єкта, який досліджується. Водночас моделювання має бути тісно пов'язане з технологією наукового дослідження, його організацією і плануванням. Розрив між ними і практикою емпіричних досліджень є однією з головних причин помітних промахів у моделюванні та прогнозуванні суспільно-політичних й, зокрема, етнополітичних процесів. При цьому практика свідчить, що створення моделі дозволяє швидко і точно виявити недоліки тих чи інших параметрів, визначити умови, за яких вони стають ефективними [5].

Головним завданням стратегії міжнаціональної стабільності в Україні залишається гарантування безпеки громадян за рахунок проєктивної політики щодо регіональних протиріч. Ці протиріччя виділяються в ієрархії суспільних протиріч як детерміновані обставинами і факторами регіонального масштабу. Стабілізації суспільних відносин може загрожувати актуалізація етнічного чинника в умовах політичних трансформацій, зміни управлінської та політичної еліт, політичних проєктів.

Перспективними є дії органів влади й управління в таких напрямках, як: отримання інформації про інтереси та потреби місцевих громад; організація діалогу з громадянським суспільством; організація спеціальних майданчиків спілкування. Найважливішим аспектом діяльності є оперативна оцінка виявів ксенофобії на будь-якому рівні і в будь-яких формах. Таким чином, моделювання національної стратегії в Україні передбачає ситуативний етноконфліктологічний менеджмент з метою локалізації та трансформації конфліктів, розвитку толерантності, освіти, майданчиків діалогу і компромісу. Втілення неконфліктної моделі міжнаціональної взаємодії може бути успішним у разі: позиціонування органів влади і управління, політичних кіл, етнічних активістів у зміцненні української громадянської ідентичності; інформаційної підтримки ідеї єдності регіональних спільнот як мультикультурних і поліконфе-

сіональних; прийняття регіональних програм інтеграції внутрішніх мігрантів з урахуванням соціальних інтересів та етнокультурного самопочуття місцевого населення; забезпечення кадрового корпусу управлінців у сфері міжнаціональних відносин, етнополітичних процесів; політико-правової освіти активістів і керівників НДО; забезпечення етнокультурної компетенції.

Для більш повного розуміння суті міжетнічного конфлікту звернемося до розгляду причин його формування. Насамперед в основі виникнення будь-якого міжетнічного конфлікту лежать такі базові поняття, як етноцентризм і етнічний стереотип. У зв'язку з цим на підставі ключових загальноновизнаних досліджень у сфері міжетнічних відносин у галузі конфліктології, соціології, та психології можна дійти висновку про те, що міжетнічний конфлікт є наслідком суспільної напруги, яка виникла на основі впливу того чи іншого соціального міфу. Можна виділити принаймні три компоненти у структурі міжетнічних стереотипів: констатація особливостей певної етнічної групи; ставлення до цих особливостей, що зумовлює їх оцінку; формування певного типу поведінки щодо цієї етнічної групи.

В основі соціального міфу, що має найбільший вплив на формування міжетнічних конфліктів, лежить технологія конструювання соціально-психологічної дихотомії «свої–чужі». Ця символічна дуалістична модель є найдавнішим архетипом людської свідомості і являє собою своєрідний спосіб зміцнення соціальної солідарності та групової ідентифікації, зміцнення і підтримки соціального порядку.

Відокремлення однієї національної спільноти від інших не унеможливорює наявності контактів між ними, спільної діяльності, внаслідок якої етнічні групи отримують певну інформацію один про одного. На основі цієї інформації формуються міжетнічні стереотипи, які є усвідомленням характерних, з погляду певної етнічної групи, ознак інших етнонаціональних спільнот. Таке усвідомлення здійснюється у формі побудови образу цієї етнічної групи. Отже, поняття «стереотип» досить часто застосовується як уявлення одного етносу про інший або ж власний народ. Стосовно міжетнічних стереотипів варто зауважити, що деякі автори обмежують їхній зміст тими уявленнями та образами, що сформувались у певної

спільноти стосовно інших етнічних груп [6]. Такі етностереотипи вважаються найбільш поширеними, у подальшому їх стали визначати як гетеростереотипи. Згодом зміст поняття «міжетнічні стереотипи» розширили, доповнивши образами та уявленнями стосовно власної етнічної групи, які дістали назву автостереотипи. Міжетнічний стереотип – це узагальнений, емоційно-насичений образ етнічної групи або її представників, який створено історичною практикою міжетнічних відносин. Віддзеркалюючи бажання людей зберегти етнокультурну ідентичність, міжетнічний стереотип відіграє важливу соціальну роль як фактор консолідації та фіксації етнічної групи. Разом з тим ці стереотипи є відображенням конфліктуючих реалій міжособистісного спілкування представників різних етнічних груп.

Міжетнічна злагода розуміється як система установок на неконфліктне, діалогове регулювання суперечливих ситуацій, прагнення до досягнення справедливого розв'язання проблем, міжособистісну та міжгрупову довіру, узгодження ціннісних орієнтацій, спільне бачення «образу світу». У той же час, міжетнічна (міжнаціональна) злагода не адекватна поняттю «міжнаціональні відносини». Міжнаціональні відносини реалізуються на двох рівнях: інституційному між державними органами та громадськими об'єднаннями – і на особистісному рівні. Міжнаціональна злагода проявляється через міжособистісне спілкування. Це здатність жити в складному, різноманітному світі, чути один одного та жити на основі довіри, рівності і справедливості.

Оцінка потенціалу міжетнічної злагоди в консолідації українського суспільства неможлива без дослідження феномену довіри. Визначальна роль культури у забезпеченні соціального капіталу ставить на порядок денний питання про механізми і факторах формування та підтримки довіри в багатоетнічних суспільствах, до яких належить і Україна. Міжособистісна, інституційна та міжетнічна довіра виступають ресурсними джерелами розвитку міжетнічної злагоди. Важливим викликом є необхідність створення умов для накопичення міжгрупової та міжособистісної довіри в етнокультурно неоднорідному середовищі та в умовах невисокої інституційної довіри в Україні. У соціологічних дослідженнях довіру розглядають як вагомий фактор соціальної стабільності,

феномен довіри досліджується з урахуванням соціальних норм і очікувань, їх «вбудованості» в соціальну структуру суспільства [7].

Етнополітичні процеси розглядаються сучасною наукою як постійна конфліктна взаємодія суб'єктів політики, породжена розподілом ресурсів і політичною конкуренцією. Діяльність з розв'язання етнополітичних проблем повинна враховувати не тільки стадію, на якій відбувається державне регулювання, а й усе розмаїття його причин, а також його можливі наслідки, включаючи етнічні стереотипи та колективні травми, подолання яких займе тривалий час. Врегулювання конфліктного протікання етнополітичних процесів передбачає наявність трьох блоків заходів: інституалізація конфлікту, створення стимулів для припинення конфронтації та зниження емоційно-психологічного напруження у конфліктуючих сторін. Необхідність використовувати при цьому найрізноманітніші ресурси визначає головну роль держави в регулюванні етнополітичних процесів. Для ефективного регулювання етнополітичних процесів задля запобігання їх конфліктного протікання органи державної влади повинні виконувати такі функції: інституційну, нормативну, функцію контролю, прогностичну, регулятивну та світоглядну. Світовий досвід державного регулювання етнополітичних процесів свідчить про те, що одним з головних завдань органів державної влади є вирішення питань, пов'язаних з етнічними меншинами, які поділяються на дві категорії: ті, що традиційно проживають на даній території, і що мігрували внаслідок різних обставин (тут може йтися й про внутрішньо переміщених осіб). Прив'язка розв'язання етнополітичного конфлікту до вирішення територіальної суперечки малоефективна, оскільки межі етнічних груп практично ніколи не збігаються з адміністративними кордонами. Розв'язання етнополітичних проблем силовими методами також є малоефективним, оскільки крім людських жертв, воно також загрожує закріпленням негативних стереотипів, зростанням етнічної самосвідомості і перекладом конфлікту в розряд довгострокових. Найбільш ефективним способом врегулювання міжетнічних суперечностей є поєднання трьох принципів: відмова від силових методів конкуренції, застосування демократичних механізмів, добра воля учасників.

Основними передумовами формування сучасної етнополітичної ситуації в Україні є багатоплановість, історична спадщина, нерівномірність та амбівалентність соціокультурних процесів у регіонах

України. Історичний досвід дозволяє дійти висновку про те, що найбільший конфліктогенний потенціал закладений, з одного боку, у розв'язанні етнополітичних проблем на основі територіального принципу, а з іншого, в ігноруванні або недостатній увазі до етнічної різноманітності регіонів. Якщо Українська держава не запропонує інший, настільки ж важливий ресурс легітимності, велика ймовірність нелояльності відстороненої від влади еліти. Для запобігання можливим негативним етнополітичним наслідком реформ органам державної влади необхідно, по-перше, запропонувати привабливе ідеологічне обґрунтування перетворень, по-друге, знайти засоби участі та контролю над процесами формування та соціалізації регіональних етнічних еліт, по-третє, компенсувати можливі політичні витрати очевидною соціально-економічною вигодою проведених перетворень, по-четверте, розробити механізми зниження етнічної напруженості за рахунок переведення її в інші сфери (наприклад, соціально-економічну).

Перш за все, під деполітизацію етнічності повинна бути підведена ідеологічна основа, що має на увазі цілеспрямоване формування (у тому числі зусиллями ЗМІ) громадянської загальноукраїнської самоідентифікації, толерантного ставлення до представників інших етносів. У практичному аспекті це передбачає: вироблення рекомендацій для ЗМІ, які висвітлюють проблеми міжетнічної взаємодії; моральне та матеріальне заохочення журналістів у боротьбу проти нетерпимості; здійснення освітніх і професійних програм у галузі журналістики для представників етнічних груп; залучення представників мігрантів для роботи в ЗМІ.

По-друге, повинні бути сформовані перехідні інститути вираження етнічних інтересів. Дуже важливо дотримуватися принципу «прозорості» влади, що дозволило б виключити інтерпретацію діяльності державних і місцевих органів влади як можливе формування міжетнічної ворожнечі та етноконфесійної дискримінації. Можливе створення спеціалізованих Інтернет-сайтів, де розміщувалися б нормативно-правові документи, що регулюють міжетнічну взаємодію, інформацію про програми для представників етнічних груп, культурні події, матеріали щодо діяльності державних та місцевих органів влади у сфері регулювання етнополітичних відносин тощо.

Перспективними можна вважати такі напрями діяльності органів державної влади: підтримка національно-культурних

об'єднань як нових інститутів громадянського суспільства, метою яких є артикуляція етнічних інтересів, формування і соціалізація етнічних еліт, лояльних ідей загальноукраїнської самоідентифікації; стимулювання розвитку етнічних ЗМІ культурно-просвітницької спрямованості; формулювання та запровадження принципів висвітлення етнополітичних процесів у ЗМІ, розробка рекомендацій для ЗМІ та закріплення їх на правовому рівні; ініціація програм з подолання ксенофобії та екстремізму серед молоді; розробка типової структури в місцевих органах державної влади з регулювання міжетнічних відносин, принципів і методів їх функціонування та джерела їх фінансування; запровадження додаткових освітніх програм для державних службовців усіх рівнів у сфері регулювання етнополітичних процесів.

Несформованість національної ідентичності українців є підґрунтям для цілком реальних загроз – активізації сепаратизму та федералізму, спекуляцій довкола «мовного питання», зовнішньополітичних пріоритетів розвитку країни, поляризації та радикалізації електорального поля й політичних сил. Інтенсивність цих загроз, безвідповідальна гра на відмінностях у ціннісних, світоглядних, мовно-культурних орієнтаціях громадян України стали традиційним інструментом політичної боротьби, а отже, є потенційним дестабілізуючим і деконсолідуючим чинником, що суттєво ускладнює реалізацію національних проектів і перспективи формування української політичної нації – нації всіх етносів як громадян України. Українська держава має виробити цілеспрямовану державну політику щодо нейтралізації вищезазначених загроз. В основу такої політики має бути покладена Концепція формування політичних, економічних та соціокультурних механізмів і пріоритетів консолідації національної спільноти. Геополітичним пріоритетом такої консолідації може бути європейський вибір України, який підтримує, за соціологічними опитуваннями, понад половина її громадян. Як підкреслює Т. Воропаєва у моніторинговому дослідженні становлення національної та європейської ідентичності, тенденція до збільшення показників європейської ідентичності й у групі етнічних українців, й у групі національних меншин стала помітною у 2004–2011 роках [8, с.186]. Основою європейського вибору країни має бути чітке дотримання принципу верховенства права, Конституції України та Законів держави щодо створення інституційної системи, яка б сприяла подальшій

консолідації, а не розділенню країни. Для консолідації суспільства та завершення формування української політичної нації, подолання регіональних розбіжностей буде потрібен не один десяток років. Але головне, щоб реалізація цього напрямку була чіткою, послідовною, а дії влади передбачуваними та не залежали від політичного забарвлення, адже цей процес здійснюватиметься протягом тривалого часу, тому сталість базових принципів щодо цього питання є дуже важливою. Головним питанням стратегічного компромісу Сходу та Заходу держави, формування загальноукраїнської ідентичності є знаходження спільних базових інтересів і цінностей, які б об'єднували всю країну, та чітка державна політика захисту й реалізації інтересів усіх громадян України, незалежно від їх соціального статусу, етнічного походження та регіону проживання.

1. Колодій А. Культурний плюралізм і етнонаціональна політика // А. Колодій // Україна: подолання розбіжностей – розвиток особливостей. – К., 2007. – Вип. 4. – С. 34–51.

2. Ворожейкина Т. Украина: неутраченные иллюзии // Т. Ворожейкина // Pro et Contra. – 2014. – Май – Август.

3. Иная Русь. Почему в Кремле ненавидят украинскую государственность [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.liga.net/opinion/188655_inaya-rus-pochemu-v-kremle-nenavidyat-ukrainskuyu-gosudarstvennost.htm

4. Арель Д. Залучення відокремленого / Д. Арель. – Критика. – 2006. – № 11.

5. Опыт моделирования социальных процессов (вопросы методологии и методики построения моделей). – К.: Наукова думка. – 1989. – 200 с.

6. Довідник міжетнічної толерантності / Упоряд. Ю. Ротар; за ред. М. Круглашова. – Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2011. – 232 с.

7. Доверие и недоверие в саморегуляции эмоционального состояния субъектов социальных взаимодействий (на примере украинского общества) // Вестник Института социологии РАН. – 2014. – № 3 (10). – С. 114–129

8. Воропаева Т. Становлення національної і європейської ідентичності громадян України: емпіричне дослідження (1991–2011 рр.) /Т. Воропаева // 20 років незалежності України: здобутки, втрати і стратегії майбутнього: матеріали XI наук.-практ. конф. – К.: НАДУ, 2011.